

FETİHTEN 1. DÜNYA SAVAŞINA TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNDE BOĞAZLAR SORUNU

Mehmet KOÇ

Özet

Boğaz sözcüğü coğrafi bir terim olarak iki deniz alanını birleştiren, genellikle doğal olarak oluşum göstermiş dar su yolu olarak ifade edilebilir. Çanakkale ve İstanbul Boğazları ise Türk Boğazları olarak adlandırılmıştır. Türk Boğazları arasında yer alan deniz ise Marmara Denizidir. Türk Boğazları jeopolitik ve jeo kültürel anlamı itibari ile dünyanın en önemli deniz yolundan birisidir.

Tarihsel sürece göz atıldığında askeri, ekonomik, siyasi ve kültürel bakımdan stratejik önemi olan Türk boğazları üzerine hâkim olmak isteyen ulusların çatışması daima süregelmiştir. Türk Boğazları Karadeniz'e kıyısı olan milletlerin dünyaya açılabilme noktasıdır. İşte bu sebeptir ki boğazlarla ilgili atılan her adım geçmişte olduğu gibi, günümüzde de bir sorun olarak uluslararası alanda karşımıza çıkmaktadır. Boğazlar Sorunu ise; boğazları kullanmak isteyen ya da fayda sağlamak isteyen devletlerin kendi aralarındaki çıkan sorunları çözüme kavuşturma sürecine boğazlar sorunu adı verilmektedir.

1453 yılında İstanbul'un fethedilme süreci ile başlayan Boğazlar üzerindeki Osmanlı hâkimiyeti, Mısır meselesi ve sonucunda imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla farklı bir boyut kazanmıştır. Bu tarihten sonra boğazlarla ilgili her konuda Rusya ve batılı devletlerde boğazlar üzerinde söz sahibi olmuşlardır. Boğazlar üzerinde hâkimiyet devletlerarası bir mücadeleye dönüşmüştür

Rusya öteden beri sıcak denizlere inme politikasını uygulamak istemektedir. Bu politikasını bugün bile sürdürmektedir. Boğazlarla ilgili atılan her adımda Rusya masa etrafında

olmuştur. Boğazları ilgilendiren tüm görüşme ve antlaşmalarda Rusya kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmiştir.

Bu çalışmada Türk-Rus İlişkilerine boğazlar sorunu üzerinden farklı bir perspektifle bakmaya çalışacağız. Dönemsel çıkar ve çatışma ilişkileri tarihsel süreciyle ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk-Boğazları, Boğazlar Sorunu, Kale-i Sultani Antlaşması, Küçük Kaynarca Antlaşması, Edirne Antlaşması.

Giriş

Türk Boğazları tarih boyunca stratejik öneme sahip bir su yolu olmuştur. Bir iç deniz olan Karadeniz in, Akdeniz'e oradan da Atlas Okyanusuna açılabilmesi için boğazlar jeopolitik ve askeri anlamda çok önemlidir. Osmanlı Devleti'nin İstanbul'u fethetmesiyle birlikte boğazlar Türk hâkimiyetine girmiştir. Hatta bütün Karadeniz ele geçirilerek Karadeniz bir Türk Gölü haline gelmiştir. Bu şekilde Karadeniz'de ticaret yapabilme hakkı tamamen Osmanlı Devleti'nin kontrolüne geçmiştir.

Zaman içerisinde güçlenen Rus Çarlığı, Çar Petro'nun ortaya attığı gibi 'sıcak denizlere inme'' politikası gereği sahasında yaptığı çalışmalarla, Osmanlı Devleti için güçlü bir rakibe dönüşmüştür. Çünkü Rusların Akdeniz'e en kolay yoldan ulaşabilmesi için, boğazları mutlaka kullanması gerekecekti. Bunun için gereken şey boğazlara hâkim olunması gereği idi. İzlenen bu siyaset süreci boğazlar üzerinde hâkimiyet kurulması amacı güdülen Türk-Rus mücadelesinin temelini oluşturmuştur.

Azak Kalesinin Ruslar tarafından ele geçirilmesi süreci ile başlayan süreçte, 1769-1774 tarihleri arasında yapılan Osmanlı-Rus Savaşları sonucu imzalanan Küçük Kaynarca

Antlaşması önemli bir yer tutar. Bu savaş sonunda Ruslar Karadeniz’de serbest ticaret yapabilme hakkını kazanmış oluyorlardı. Bu sebeptendir ki artık Karadeniz bir Türk Gölü olmaktan çıkmıştır. Osmanlı Devleti’nin bu dönemde zayıflaması, boğazlar üzerinde emelleri olan batılı devletleri, Rus tehdidine karşı Osmanlı Devleti’nin yanında yer almaya mecbur bırakmıştır.

Rus tehdidine karşı Osmanlı Devleti hep denge politikası izlemiş ve tarihsel süreç içinde hep var olan Rus tehdidini bertaraf edebilmiştir. Bu çalışmada Türk-Rus İlişkilerinde boğazlar sorununa Osmanlı Devletinin kuruluş sürecinden, 1.Dünya Savaşına kadar geçen süreci, tarafların birbirlerinden talepleri ve işbirliği sürecinde incelenecektir.

Türk Boğazları

Türk Boğazları terimi, İstanbul Boğazı ile Çanakkale Boğazını ve arasında kalan Marmara denizini kapsar. 304 km uzunluğunda ki Türk Boğazları, fiziki yapısı, coğrafi konum ve kendine has özellikleriyle (sui generis), deniz ulaştırmacılığında dünyanın en uzun deniz yollarından biridir. Türk boğazları, Ege Denizi ile Karadeniz’i yani iki açık denizleri birbirine bağladığından dolayı ulusal değil uluslararası boğazlar statüsünde yer almıştır.³

Bilindiği üzere Boğazların Asya ile Avrupa kıtasını bağlayan kara yolu üzerinde olması, yine bölgenin hava trafiğinin merkezi konumunda bulunması, Ege ile Karadeniz arasında bağlantı yolu olması, Türkiye’nin ihracat ve ithalatın %70’ni yani yaklaşık ihracat ve ithalatın 2/3 tek başına bu bölgenin karşılaması ülkemiz açısından değerlidir. Türk Boğazlarının,

3 Sami Doğru, “Türk Boğazlarının Hukuki Statüsü: Sevr ve Lozan’dan Montrö’ye Geçiş”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 15, S. 2, (2014), 132-133.

Ülkemiz açısından değerli olmasının bir diğer nedeni ise, milli güç unsurunun güçlenmesinde katkı sağlayacak ekonomik, kısıtlı olsa da siyasi ve askeri avantajları vardır.

Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler açısından bakacak olursak, 1952 yılında SSCB'nin Don-Volga Kanal Projesini gerçekleştirmesiyle Hazar Denizi'ne kıyısı olan devletler de dâhil olmak üzere, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin neredeyse tek çıkış yolunun Türk Boğazları olması onlar açısından oldukça önemlidir. Geçmişte ve günümüzde Rusya'nın Kuzey Denizinde limanı vardı. Ancak bu denizin yılın büyük bölümünde donması, sıcak denizlere uzaklığı nedeniyle okta kullanışlı olmadığı aşıkârdır. Karadeniz'e kıyısı olmamasına rağmen Ren-Tuna kanalıyla Karadeniz'e açılan ülkelerin (Hollanda, Almanya, Avusturya, Macaristan, Sırbistan ve Romanya'dan geçmektedir.) taşımacılığı açısından oldukça değerli bir durum arz etmektedir. Taşıma maliyetleri açısından bugün en ekonomik taşımanın deniz taşımacılığı olduğunu göz önünde bulundurursak; Karadeniz'e kıyısı olan devletler, Hazar Denizine kıyısı olan devletler (Don-Volga kanalı ile) Ren-Tuna kanalından faydalananlar için Türk Boğazları dünyaya açılan can damarlarıdır demek okta megaloman bir yaklaşım değildir.

Biz boğazları, Türk-Rus ilişkileri açısından incelerken konunun daha iyi anlaşılabilmesi için, bu konuyu: Boğazlar zerinde Mutlak Hâkimiyet Dönemi, İkilili Antlaşmalar Dönemi son olarak oklu Antlaşmalar Dönemi olarak üç döneme ayıracağız. Her dönemde Türk-Rus ilişkilerinde boğazların etkisini inceleyerek konuyu açıklamaya çalışacağız.

Boğazlar zerinde Mutlak Hâkimiyet Dönemi

Osmanlılar beylik aşamasına geçmeden, Kayı boyu olarak İlhanlı Devleti'nin vassalı, Türkiye Selçuklu Devleti'ne bağlı Kastamonu u emiri obanoğullarının emri altında en uzak serhadde (dolayısıyla Bizans'a en yakın) bir boy beyi ve aynı zamanda bir alp idi. Ancak Karacahisar'ın fethiyle u beyliğine yükselecektir. Bilecik, Yarhisar ve İnegöl Tekfurluğunun

fethiyle bağımsızlık iddiasında bulunacaktır.⁴ Osman Bey'in başlattığı batıya doğru genişleme politikasının oğlu Orhan döneminde daha hızlı bir şekilde ilerlediğini görüyoruz. Palekanon (Maltepe) Savaşından sonra İznik, İzmit, Gebze ve Harekenin fethiyle, Türkler İstanbul'a dayanacaklardır. Diğer taraftan Karesi Beyliği'nin ilhak edilmesiyle, Çanakkale Boğazına kadar sınırlarını genişleteceklerdir. Sonraki süreçte 1352 Tsympe (Cinbi) Kalesinin ele geçirilmesiyle ilk defa Rumeli'de toprak sahibi olacaklar, bu kale askeri üs olarak kullanılarak Rumeli'de ki fetihler yapılacaktır. Gerçekte Rumeli'ye yapılan iskânlar ve buraların hızla Türkleştirilmesi, İstanbul'un fethi gibi bir dönüm noktasının temelini hazırlayacaktır. Eğer boğazların ötesine bir yerleşim olmasaydı Osmanlı Devleti diğer Türk Beylikleri gibi kısa bir süre sonra tarih sahnesine karışacaktı.⁵

Orhan Bey'in Balkan fetihleri, sonraki hükümdarlar tarafından devam ettirilerek Bizans'ın Balkanlarla kara bağlantısını tamamen koparacaktır. İstanbul'un fethi önündeki engeller ortadan kalkınca, I. Bayezid döneminde Anadolu Hisarı yaptırılarak İstanbul Boğazı'nın kontrolü sağlanmaya çalışılacak diğer taraftan İstanbul kuşatılacaktır. Talihsiz Ankara Savaşı bu dönemde İstanbul'un fethini engellese bile, halefleri döneminde İstanbul'un fethi için kuşatmalar devam edecektir. Nihayetinde İstanbul'u fethetmeyi bir ölüm kalım savaşı olarak gören II. Mehmet, Anadolu Hisarı'nın tam karşısına Rumeli Hisarı'nı yaptırarak Karadeniz girişini tamamen kontrol altına aldı. Son hazırlıklarını tamamlayan II. Mehmet 6

4 Halil İnalçık, Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I Klasik Dönem (1302-1606) Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim, 55. bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2015), 10-13.

5 Halil İnalçık, a.g.e. 49.

Nisan 1453'te⁶ muhasaraya başlayacak ve 29 Mayıs 1453 İstanbul'u fethedecektir.⁷ İstanbul'un fethi, Amerika'nın keşfiyle birlikte, Ortaçağ ile Yeniçağ arasındaki simgesel sınır olarak kabul edilir.⁸

Fatih unvanını alan II. Mehmet'in fetih hareketlerine baktığımızda konumuz açısından iki stratejik bölgeye yoğunlaştığını görüyoruz. Bunlardan ilki Çanakkale Boğazı'nın güvenliğini sağlamak için İmroz, Semendre, Limni ve Midilli Adalarını fethetmesi ve ardından Çanakkale Boğazı'nın her iki yakasına birer kale yaptırdı.⁹ Karadeniz hâkimiyetini sağlamak için 1459'da Amasra'yı, 1461'de Sinop ve Trabzon çevresini alarak Karadeniz'in Anadolu kıyılarını topraklarına kattı. Karadeniz'in kuzeyinde bulunan Kırım Hanlığının, Osmanlı hâkimiyetini tanınmasıyla Karadeniz hâkimiyeti büyük oranda gerçekleşti. Son kertede Kili ve Ak-Kerman'ın fethedilmesiyle Karadeniz Türk Gölü haline geldi.¹⁰ Buradan şunu rahatlıkla belirtebiliriz ki Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının tam anlamıyla kontrolü Fatih Sultan

6 Yılmaz Öztuna, Büyük Osmanlı Tarihi, C.1 (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1994), 129.

7 Ayrıntılı kronoloji için bkz. Halil İncalcık, İki Karanın Sultanı, İki Denizin Hakanı, Kayser-i Rum Fatih Sultan Mehmed Han, 2. Bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay, 2019), 181-187.

8 Jean-François Solnon, Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa, Çev. Ali Berktay, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2019), 24.

9 Halil İncalcık, İki Denizin Hakanı, Kayser-i Rum Fatih Sultan Muhammed Han, 231.

10 Halil İncalcık, a.g.e., 267-268.

Mehmet zamanında sağlanmıştır. Dolayısıyla bugün Çanakkale ve İstanbul Boğazlarına “Türk Boğazları” diyorsak bu onun sayesinde.

Fetihlerden sonra boğazların güvenliği sağlanarak, Karadeniz bir iç denize dönüştürüldükten sonra, Küçük Kaynarca Antlaşmasına kadar devam edecek olan Karadeniz’in yabancı ticaret ve savaş gemilerine kapalı olma ilkesi uygulandı. Bu dönem “Mutlak egemenlik devresi” olarak adlandırılacaktır. Bu dönemde savaş gemilerinin boğazlardan geçişi bu ilke doğrultusunda katı bir şekilde engellenirken, Osmanlılar henüz tüccar sınıfını oluşturamadığı için ilk dönemde Venedik ticaret gemilerinin geçişine izin verilmiştir. Daha sonraki dönemlerde diğer devletlere verilen kapitülasyonlarda, Karadeniz’in hariç tutulduğunu görüyoruz.

İkili Antlaşmalar Dönemi

Bu dönemdeki olaylara geçmeden önce konumuz olması itibariyle Rusya tarihinden kısaca bahsetmemiz gerekir. Çünkü Türk Boğazları meselesi aslında en çok Türklerle-Rusları karşı karşıya getirmiştir.

Rusya'nın Doğu ve Tarihi Emelleri

13. yüzyılda Harezmi'den Tuna'ya kadar tüm topraklarda yaşayan halkları doğrudan ya da dolaylı olarak hükmü altına alan Altın Ordu devletiydi. Devletin hükümdarı Toktamış Han, Timur tarafından yenilgiye uğratılınca devlet içinde taht mücadelesi başladı. Sonuçta Altın Ordu Devleti, Kırım, Kazan ve Aşağı Volga bölgesindeki üç bağımsız hanlığa bölünmüştü. Her biri bölgeye kendi liderliğinde yeniden hâkim olmak istiyorlardı. Tam bu dönemde ilk defa dolaylı da olsa Osmanlı-Rus ilişkileri başlamıştır. Çünkü Osmanlı Devleti güçlü bir Litvanya-Altın Ordu işbirliğine karşı, Kırım-Moskova ittifakını desteklemiştir.

Fatih Sultan Mehmet, Karadeniz'deki Ceneviz kolonilerini itaat altına almak için Kırım Hanlığına ihtiyaç duyacağını biliyordu ve ilk etapta Kırım Hanlığıyla işbirliği yapma yoluna

gitmiştir. Daha sonra Mengli Giray'ı Kırım tahtına oturtarak onu "tikme" olarak tanıdı. Böylece Kırım Hanlığı Osmanlının vassalı durumuna geldi. Bu durum bölgede ki güçler dengesinin yeniden oluşmasına neden olacaktır.

Altın Ordu İmparatorluğunun yıkılışı, Moskof Devletinin Doğu Avrupa'da güçlü bir devlet olarak çıkmasının en önemli fakat tek nedeni değildi. Diğer nedenlere bakacak olursak Osmanlı-Kırım işbirliği Moskof gücünün artmasında önemli bir nedendi. 1470-1550 yılları arasında Rusların, batı silah teknolojisini alması Avrasya göçebe halkı üzerinde Ruslara üstünlük sağlaması diğer bir nedendi. Tabi ki Rus merkezi diplomasisinin mantıklı hareketini gözden kaçırmamak gerekiyor. Rusya güçlenene kadar diğer güçlü devletlerle mücadele etmekten özellikle kaçınmıştır. Moskova, kürk ve yünlü kumaş ihraç ederek ekonomik gücünü artırmıştır.¹¹

Burada şu konunun altını çizmekte fayda var. 1453 yılında İstanbul'un fethedilmesiyle Ortodoksluğun merkezinin "kâfir Türklerin" eline geçmesiyle Moskova Metropoliti tüm Ortodoksların temsilcisi ve yeryüzünün tek kilisesi haline geldi. Buna bağlı olarak Rus Çarları, kendilerini hem Ortodoksların lideri hem de Roma İmparatorluğunun devamı sayıyorlardı. Bu elbette 18. ve 19. yüzyılda Osmanlı-Rus ilişkilerinde Rusya'nın kullanacağı önemli argümanlar olacaktır.¹²

11 Halil İnalçık, Osmanlı ve Avrupa Osmanlı Devleti'nin Avrupa Tarihindeki Yeri, 5. bs. (İstanbul: Kronik kitap, 2018), 163-166.

12 J.M. Roberts, Avrupa Tarihi, Çev. Fethi Aytuna, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2010), 269.

Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki ilk siyasi ilişkiler III. İvan döneminde başlamıştır. Kırım Hanı üzerinden Osmanlı padişahına doğrudan mektup gönderen III. İvan'ın bu davranışı, hoş görülmemiş ve Osmanlı bu dönemde Rusya'yı doğrudan muhatap almamış işlerini Kefe Valisi aracılığıyla görmesini istemiştir.¹³

III. İvan ile birlikte sürekli güçlenen Ruslar 1555 yılından itibaren Hazar Denizi civarındaki hanlıkları ele geçirerek sınırlarını Kuzey Kafkasya'ya kadar ilerletmiştir. Osmanlı bu dönemde Rus tehlikesinin farkına varacak, Sokullu Mehmet Paşa döneminde Ejderhan Seferi yapılacak, Don-Volga projesi hazırlanacak ancak bu iki girişimde maalesef ki başarılı olamayacaktır. Ruslar ilk defa Osmanlı'ya rest çekecek gücü kendisinde 1672 yılında Osmanlı'nın Lehistan üzerine çıkacak seferinde bulacaktır. Çar Aleksey, IV Mehmet'e gönderdiği mektupta bu seferden vazgeçmezse Tüm Hristiyan Dünyasını ve İran'ı, Osmanlı üzerine sevk etmekle tehdit edecektir. İlk Osmanlı-Rus çatışması 1678 yılında yaşandı. Yapılan savaşın Türkler tarafından kazanılmasıyla ilk antlaşma olan Bahçesaray Antlaşması imzalanmıştır. Ancak şunu belirtmekte fayda vardır. Osmanlı daha Rusya'yı muhatap olarak kabul etmediğinden ilgili antlaşma Osmanlı'nın vassalı olan Kırım Hanlığı ile Rusya arasında imzalanmıştır. Osmanlı Devleti'nin 1683 Viyana bozgunundan sonra Rusya daha da cesaretlenerek Kutsal İttifaka dâhil olacak ve Osmanlı'ya karşı savaşacaktır.¹⁴

Savaştan yenik çıkan Osmanlı Devleti, diğer devletlerle Karlofça Antlaşmasını imzalarken, Rusya ile üç yıllık bir mütareke imzalamıştır. Daha sonra 1700 yılında Rusya ile İstanbul Antlaşması imzalayacaktır. Bu antlaşmaya göre Azak Kalesi ve çevresi Ruslara

13 Akdes Nimet Kurat, Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'e kadar, 2. bs. (Ankara, TTK, 1987), 117-119.

14 Akdes Nimet Kurat, a.g.e., 218-225.

bırakılmıştır. Ruslar sıcak denizlere inme politikasının ilk aşamasını gerçekleştirmiş olacaklardır. Yine Rusya yüzyıllardır Osmanlı adına Kırım Hanlığına ödediği vergiden kurtularak bağımsız oluyordu.¹⁵ Rus elçisi tarafından İstanbul-Azak arasında Rus gemilerine seyrüsefer hakkı istenmişse de Osmanlı Karadeniz’i iç denizi olarak gördüğünden dolayı bu isteği şiddetle reddetmiştir.

İstanbul Antlaşması, Rusların Türkler karşısında ilk zafer sonrası imzalanan antlaşma olması açısından önemliydi. Bu antlaşmayla Ruslar büyük devletler ligine dâhil oluyor ve Rus Çarı, Osmanlı Devleti tarafından da “İmparator” unvanıyla kabul ediliyordu. Rusların sıradan bir devlet iken büyük devletlerarasına girmesinde Çar Petro’nun katkısı büyüktür.¹⁶ “Türkleri yenmek için Batılılaşmak” ve “sıcak denizlere inmek” politikaları da ona aittir. Bu dönemle birlikte Çarlık Rusya’sı Avrupalılaşırken, Osmanlı kendi geleneksel kadrolarında bir çöküş dönemine girdi.¹⁷

Ruslar, İstanbul Antlaşması’ndan sonra Osmanlı ile olan ilişkilerinde daha cüretkâr tavır takınacaktır. 1711 Prut Antlaşması ile Ruslara verilen, 1700 İstanbul Antlaşmasında ki haklar geri alınsa da sonraki süreçte Rusların antlaşmanın yükümlülüklerini yerine getirmemesi, zaman zaman küçük çapta savaflara neden oluyordu. 1736-1739 Osmanlı-Rus Savaşına sebep olarak Kırım Tatarlarının sınırları ihlal etmesini gösteren Rusya, Osmanlı Devletine savaş açacak, müttefik olarak Avusturya’da Rusya’nın yanında savaşa dâhil olacaktır. 1739 yılında

15 Ahmet Şimşirgil, *Kayı-VII Osmanlı Tarihi*, 2. bs. (İstanbul, Timaş, 2015), 111-112.

16 Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’e Kadar*, 271-273.

17 Halil İnalçık, *Osmanlı Tarihinde Efsaneler ve Gerçekler*, 12. bs. (İstanbul: Kronik, 2019), 143.

imzalanan Belgrad Antlaşması ile Rusya Azak Kalesi'ni askerden arındırmayı, Azak Denizi ve Karadeniz'de savaş gemisi bulundurmamayı, Karadeniz'deki ticaretini Osmanlı gemileriyle yürütmeyi kabul ediyordu.¹⁸

I. Petro'nun yolundan giden II. Katerina, saldırgan bir politika takip ederek Kırım'ı, İstanbul'u, Ege Denizi ve Adalarını ele geçirip, Osmanlı Devletini yıkarak, Türk sorununu kökten halletmek istiyordu. Bunun için Baltık Denizinden İngiliz yardımıyla Ege Denizine gelen Rus donanması, ani bir baskınla Osmanlı donanmasını yaktı. Kara savaşlarında da mağlup olan Osmanlı, Küçük Kaynarca antlaşmasını imzaladı. 28 maddeden oluşan antlaşmanın konumuzla ilgili olan 11. maddesiyle Rusya tam ticaret serbestliği kazanacak, İngiltere ve Fransa'ya verilen kapitülasyonlardan da aynı şekilde faydalanacaktır.¹⁹ Böylece Ruslar Karadeniz'e doğrudan erişim hakkı elde ederken, Kırım Hanlığı bağımsız oluyor böylece ileriki dönemde işgalin önünü açıyordu. Ruslar Akdeniz'e serbestçe geçiş hakkı elde etti.²⁰

18 Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)", Türkler C.12 (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 782-783.

19 Muharrem Dördüncü, "1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından 1841 Londra Sözleşmesine Kadar Boğazlar Meselesi", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:6, (2001), 76.

20 Maurits H. Van den Boogert, Kapitülasyonlar ve Osmanlı Hukuk Sistemi 18. Yüzyılda Kadılar, Konsoloslar ve Berathılar, çev. Ali Coşkun Tuncer, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2014), 100.

1798 yılında Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesi üzerine Osmanlı Devleti, Rusya ve İngiltere ile bu tehlikeyi bertaraf etmek için dostluk (ittifak) antlaşmaları imzalamıştır. Antlaşmanın açık 14, gizli 23 maddesi bulunmaktadır. Gizli maddelere göre Rus Donanması boğazlardan serbestçe geçebilecektir.²¹ Bu antlaşma bir dostluk antlaşması değil, çıkarları ortak olan iki devletin geçici süreyle imzaladığı bir ittifak antlaşmasıdır. Bunu 1798 antlaşmasının yenileme niteliğinde olan 1805 antlaşmasının uygulanmamasından anlayabiliyoruz. Rusya antlaşmanın yükümlülüklerini yerine getirmediği gerekçesiyle Osmanlı Devleti'ne savaş ilan edecektir. Rusya tehlikesine karşı İngiltere ile ittifak kurmak isteyen Osmanlı Devleti, İngiltere ile Kale-i Sultaniye Antlaşmasını imzalayacaktır. Bu antlaşma ile birlikte Osmanlı Devleti'nin boğazlar üzerindeki mutlak hâkimiyeti sona erecek ve ikili antlaşmalar dönemi başlayacaktır.

Kale-i Sultaniye (Çanakkale) Antlaşması

Napolyon Fransa'sı İspanya'da beklenmedik bir yenilginin ardından Doğu Avrupa'daki durumunu güçlendirmek için Erfurt'ta çar ile bir görüşme yaparak, Balkanlarda ve Doğu Avrupa'da ki toprakları Rusya'ya bırakması, İngiltere ile Osmanlı Devleti'ni yakınlaştırmıştır. Osmanlı Devleti bu antlaşma ile toprak kaybetmeden Ruslarla antlaşma imzalamayı ve güvenilemeyeceği ortaya çıkan Fransa yerine daha güçlü bir müttefik bulmak için; İngiltere ise Osmanlı Devleti'nden ticari, ekonomik çıkarlar sağlamak ve Avrupa'da dengeleri yeniden yerli yerine oturtmak için bu antlaşmayı imzalamışlardır.²² Bu antlaşmaya göre boğazların barış zamanı savaş gemilerine kapatılması uluslararası bir ilke olarak kabul edilmiştir. İngiltere'nin sömürge yollarının güvenliğini sağlamak için ortaya atılan bu ilke, yaklaşık 100 yıl kadar

21 Enver Ziya Karal, Büyük Osmanlı Tarihi, C.1 (TTK yayınları), 33.

22 Yaşar Yücel, Ali Sevim, Türkiye Tarihi 4, (Ankara: TTK, 1992), 154-155.

uygulanacaktır. İngiltere bu antlaşmayla bu ilkeyi sadece kendi kabul ederken bunu tüm devletlere kabul ettirmek için çaba harcayacak, sonunda 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesiyle tüm devletlere kabul ettirecektir.

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında sorun olan boğazlar sorunu, İngiltere'nin girişimiyle uluslararası bir nitelik kazanmış, "İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının yabancı devletlerin donanmalarına kapatılmış olması"²³ Çanakkale'den Himalayalara kadar kimi zaman soğuk, kimi zaman sıcak savaşlara neden olan büyük oyun başlamış oldu.²⁴ Bu da Osmanlı ile Rusya arasında savaşın başlamasına neden olacaktır. Savaşın uzun sürmesi Osmanlı Ordusunun yorgun düşmesine neden oldu. Diğer taraftan Rusya, Napolyon'un saldırmasından çekindiğinden dolayı 12 Ocak 1812'de Bükreş Antlaşmasını imzaladılar. Bükreş Antlaşmasından sonra diyebiliriz ki artık Karadeniz Osmanlı-Rus müşterek denizi haline gelmiştir.

Edirne Antlaşması

Ruslar sıcak denizlere inmek için her türlü fırsatı kolluyordu. 19. Yüzyılda azınlık isyanlarının ayyuka çıktığı bir dönem olması sebebiyle, Rusya bundan faydalanmak isteyecektir. Rusya'nın desteğiyle Etnik-i Eteryay Cemiyeti kurulacaktır. Cemiyetin esas başkanı

23 Yaşar Yücel, Ali Sevim, a.g.e.,156.

24 David Fromin, Barışa Son Veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı (1914-1922), Çev. Mehmet Harmancı, (İstanbul: Yenibinyıl, 1993), 15.

çarın yaveri olan Aleksandr İpsilanti idi. Rum isyanı önce Eflak, Boğdan bölgesinde çıktıysa da bu bölgede Rumların sayısının az olması sebebiyle isyan kısa sürede bastırılacak, ancak asıl büyük isyan Mora'da çıkacaktır. Osmanlı Devleti isyanı bastırmak için çok çabalasa da başarısız olacaktır. Bunun üzerine Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'dan yardım isteyecektir. Kavalalı yeni valilikler verilmesi kaydıyla yardım isteğini kabul edecektir. Mısır ve Osmanlı Donanması, Girit'te birleşerek Mora'ya çıkacaklar, ayaklanma kısa sürede bastırılacaktır. Böylece Mora ve Ege Adalarında Osmanlı hâkimiyeti tam olarak kurulacaktır. Ancak Avrupalı devletlerin müdahalesiyle isyan uluslararası bir boyut kazanacaktır.²⁵

Rusya baştan beri isyanı desteklemiştir. Ancak İngilizlerin isyana sempati duyması Doğu Akdeniz'e güçlü bir şekilde Mehmet Ali Paşa'nın yerleşmesini, Ruslar kendi çıkarlarına aykırı buluyorlardı. Bu yüzden İngiltere-Rusya ikilisi Sen-Petersburg protokolünü imzaladılar. Protokolde "Yunanistan, Osmanlı Devleti'ne vergi veren muhtar bir eyalete dönüştürülüyor ve tüm Türkler Yunanistan'dan çıkartılacak" maddesi yer alıyordu. Bu durum bağımsız Yunanistan'ın ilk adımı olarak görülebilir. Bu protokolü Avusturya ve Prusya desteklemeyecektir. Ancak Fransa'nın olumlu yanıt vermesi üzerine İngiltere, Fransa ve Rusya arasında 6 Temmuz 1827 Londra Protokolü imzalanacaktır. Buna göre Osmanlı bu protokole uymazsa baskı yapılacak ve Yunanistan'a yardım edilecektir.²⁶

Osmanlı Devleti'nin Londra Protokolünü kabul etmemesi üzerine üçlü devlet, Osmanlı-Mısır donanmasını Navarin'de yakmıştır. Burada şunu belirtelim ki bu müdahalenin asıl sebebi

25 Yaşar Yücel, Ali Sevim, Türkiye Tarihi 4, 188-192.

26 M. Süreyya Şahin, Fener Patrikhanesi ve Türkiye, 2. bs. (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1996),203.

Doğu Akdeniz’de özerk valinin Avrupalı devletleri korkutmasıdır.²⁷ Rusya Akkerman Antlaşmasına uyulmamasını ve Londra Protokolünün şartlarının yerine getirilmediği –ama aslında topraklarını güneye doğru genişletmek için- gerekçesiyle Osmanlı Devleti’ne savaş ilan etti. Osmanlı bu savaşta mağlup olması üzerine Rusların isteklerini kabul etmek zorunda kalıyordu. Böylece 14 Eylül 1829 tarihinde Edirne Antlaşması imzalandı.²⁸ Bu antlaşmanın konumuzla ilgili kısmına bakacak olursak 7. maddesi ile Türk Boğazlarının, Osmanlı Devleti ile savaş halinde olmayan tüm devletlerin ticaret gemilerine açılmasıdır. Böylece artık Karadeniz bir Rus-Türk Denizi olmaktan çıkarak uluslararası statüye dönüşüyordu. Bu da ekonomik ve ticari olarak Rusya’nın kalkınmasına çok büyük katkı sağlayacaktır.²⁹

Hünkâr İskeleyi Antlaşması

Osmanlı Devleti, Mora isyanını bastırmakta yetersiz kalınca Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa’dan Mora ve Girit Valiliklerinin M. Ali Paşa’ya verilmesi kaydıyla yardım istemişti.³⁰ Mora elden çıkınca yerine Girit Valiliği verilmişti. M. Ali Paşa, Girit Valiliğine ek olarak Suriye Valiliğini istemesiyle, Osmanlı Devleti ile ilişkiler kötüleşecekti. Fransızların

27 İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, 47. bs. (İstanbul: Timaş yayınları, 2018), 94

28 Yaşar Yücel, Ali Sevim, Türkiye Tarihi 4, 194.

29 Şerafettin Turan, “1829 Edirne Antlaşması”, Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Dergisi, C. 9, S. 1-2, (1951), 147.

30 Enver Ziya Karal, Büyük Osmanlı Tarihi, C.1, 115.

Cezayir'i işgal etmesini fırsat bilen M. Ali Paşa, Suriye'yi işgal etti. Bunu engellemek isteyen II. Mahmut, İbrahim Paşa komutasındaki Osmanlı Ordusunu, Mısır Ordusunun üzerine gönderdi. Fakat iki kez büyük hezimete uğradı. II. Mahmut Avrupalı bir devletin desteğini almadan Mısır Ordusunu durduramayacağını anlayınca müttefik aramaya başladı. Durumu en çabuk analiz eden Rusya, 30 bin kişilik bir orduyu, İstanbul'u korumak için sultanın emrine göndermeyi vaat etti. II. Mahmut bu yardımı kabul etmesi üzerine 15.000 kişilik Rus Ordusu Nisan 1833'de İstanbul'a geldi. Endişeye kapılan İngiltere ve Fransa'nın araya girmesiyle 14 Mayıs 1833 tarihinde Kütahya Antlaşması imzalandı.³¹ Rusya, Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzunu kaybetmek istememiş, 8 Temmuz 1833 tarihinde Hünkâr İskeleyi Antlaşması imzalamış ve İstanbul'daki kuvvetlerini de anca o zaman çekmişlerdir.³²

Bu antlaşma ile Rusya bir savaşa girerse, Osmanlı Devleti düşman savaş gemilerini boğazlardan geçişine izin vermeyecek, karşılığında ise Osmanlı Devleti savaşa girerse padişahın istediği yere makul haddi aşmamak üzere ordu sevk etmeyi kabul ediyordu. Bu antlaşma sekiz yıl geçerli olacaktı.³³ Rusya uzun yıllardır mücadelesini verdiği boğazlar üzerinde hâkimiyetini kurmuş oluyordu. Yabancı devletlerin savaş gemilerine boğazları

31 Durmuş Yılmaz, Osmanlı'nın Son Yüzyılı Cumhuriyete Giden Yol, (Konya: Çizgi Kitabevi, 2001), 44-45.

32 Enver Ziya Karal, Büyük Osmanlı Tarihi, C.1, 136.

33 Yılmaz Öztuna, Büyük Osmanlı Tarihi, C.5, 147.

kapatarak kendi güvenliğini sağladı. İngiltere ile Fransa'dan daha fazla boğazlarda söz sahibi olması, bu devletler açısından kabul edilebilir bir durum değildi.³⁴

1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi

II. Mahmut, kendisine isyan eden valisini cezalandırmak ve Suriye Valiliğini geri almak için fırsat kolluyordu. M. Ali Paşa ise bağımsızlığını kazanma hesapları yapıyordu. Dolayısıyla iki tarafta 1833 Kütahya Antlaşmasından memnun değildi. Bu durum iki taraf arasındaki savaşı kaçınılmaz kılacaktır. 1839 yılında yapılan Nizip Savaşında Osmanlı ordusu bir kez daha valisinin ordusuna mağlup olacaktır. Bu haberi alan II. Mahmut üzüntüsünden vefat edecektir. Bu durum Rusların yardım bahanesiyle boğazlara yerleşmek anlamına geldiği için, İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devletine bir nota vererek bu durumun uluslararası bir konferansla çözüme kavuşturulmasını isteyeceklerdir. II. Mahmut'tan sonra tahta çıkan Sultan Abdülmecit, Mısır Sorununun savaş yoluyla çözülemeyeceğini anladığı ve Rus baskısından kurtulmak için bu notayı kabul edecektir. 1840 yılında Londra Konferansı ile Mısır Sorunu; Mısır Valiliği M. Ali Paşa'ya hanedanlık şeklinde verilirken, M. Ali Paşa'da işgal ettiği toprakları Osmanlı Devleti'ne iade edecektir şeklinde Osmanlı Devleti'nin lehine çözülecektir. Batılı devletler bundan sonra boğazlar meselesinin de uluslararası bir konferansla çözümünü isteyeceklerdir.³⁵

34 Erhan Başyurt, Ateşyolu Boğazlarda Bitmeyen Kavga, (İstanbul: Timaş yayınları, 1998), 39.

35 Sadık Erdaş, "Osmanlı Dış Politikasında Bir Denge unsuru Olarak Boğazlar", Türk Yurdu, C.19-20, S. 148-149, (1999), 413.

Türk Boğazlarının yeni statüsünü belirlemek üzere, İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya, Prusya ve Osmanlı Devleti 13 Temmuz 1841 tarihinde Londra Boğazlar Sözleşmesini imzaladılar. Bu sözleşmeye göre barış zamanında boğazlar tüm devletlerin savaş gemilerine kapatılacak, sadece elçilerin hizmetinde bulunan hafif savaş gemilerin geçişine özel fermanla izin verilecekti. Ticaret gemilerinin geçişine ise izin verilecekti.³⁶ Böylece I. Dünya Savaşına kadar sürecek olan boğazların savaş gemilerine kapalı, ticaret gemilerine açık olma ilkesi benimsenmiş olacaktır. Bu sözleşmeyle birlikte Rusya boğazlar üzerindeki avantajını kaybedecektir.³⁷

1856 Paris Antlaşması

1841 Londra Boğazlar Sözleşmesiyle Karadeniz'e hapsolmuş donanmasını, tekrar sıcak denizlere indirmek için Rus Çarı I. Nikola, İngiltere nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Tarihte ilk defa Osmanlı için "Hasta Adam" tabirini kullanan Rus Çarı, Osmanlı Devleti topraklarını paylaşma teklifinde bulunacaktır. İngiltere tarafından bu teklif tehlikeli bulunacağından reddedilecektir. Bu arada 1848 ihtilalleri batılı devletlerin iç işlerinde sıkıntılara sebep olmuştur.

36 Kemal Beydilli, "Boğazlar Meselesi Maddesi", İslam Ansiklopedisi, C.II, (İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 1992), 267.

37 Cemal Tükin, Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi, (İstanbul, İstanbul Üniversitesi yayınları, 1947), 228.

Bundan faydalanmak isteyen çar, kutsal yerler meselesini bahane ederek Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti.³⁸

Osmanlı Devleti'nin tek başına Rusya'ya karşı duramayacağı aşikârdı. Böyle bir durumda Rus Donanması tekrar sıcak denizlere inme şansını yakalayacaktı ki bu hem İngiltere'nin hem de Fransa'nın çıkarlarına aykırıydı. Bu tehlikeyi bertaraf etmek için İngiltere, Fransa ve Sardunya Devletleri Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa girdiler.³⁹ Her iki tarafta çok ağır kayıplar vermesine rağmen Rusya'nın kayıplarının hem çok ağır ve kısa sürede giderilmesinin imkânsızlığı, diğer taraftan Prusya ve Avusturya'nın Rusya'ya savaşı bitirmesi için nota vermesi sonucunda, Rusya ile Paris Antlaşması imzalandı.

Londra Sözleşmesi ile Boğazlar konusunda kabul edilmiş olan hükümler aynen tekrarlanmış ve Karadeniz tekrar tarafsız hale getirilerek bütün milletlerin ticaret gemilerine açık fakat savaş gemilerine kapalı hale getirilmiştir. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya'nın Karadeniz kıyılarında tersane ve donanma bulundurmaları da yasaklanmıştır.⁴⁰ Bu antlaşmayla birlikte Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı batılı devletlerin

38 Enver Ziya Karal, Büyük Osmanlı Tarihi, 221-231.

39 Candan Badem, Kırım Savaşı ve Osmanlılar, çev. Eşref Bengi Özbilen, (İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017),45-93 (Kırım Harbi ayrıntıları için bkz.).

40 İdris Bostan, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde İstanbul Boğazından Geçişin Tabii Olduğu Kurallar", Marmara Denizi 2000 Sempozyumu Bildiriler Kitabı, (İstanbul, 2000), 7.

garantisinde olacaktı. Buna bağlı olarak artık Osmanlı Devleti büyük devletler sistemine dâhil olacaktı.⁴¹

1871 Londra Sözleşmesi

1856 Paris Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Karadeniz'i eskiden olduğu gibi tüm devletlere kapalı hale getirmeyi başararak bunu Avrupalı devletlere de kabul ettirdi. Rusya'nın sıcak denizlere inme politikasının önüne geçmeyi başardı. Karadeniz'de tersane ve harp gemilerinin bulundurulmaması ise Rusya'nın güney sınırlarını tamamen savunmasız hale getirdi. İngiltere'nin Hindistan'a giden yolunun güvenliği de sağlanmış oluyordu.⁴² Rusya kaybettiği avantajı yeniden kazanmak için fırsat kolluyordu. Fransa ile Prusya arasında başlayan savaş, Rusya'nın aradığı avantaj olacaktır. Rusya, Paris Antlaşması hükümlerini tek taraflı olarak kaldırdığını Paris Antlaşmasını imzalayan taraflara bildirecektir. Fransa, Sedan Savaşı yenilgisinin yaralarını sarmak için kendi iç meseleleriyle uğraşması, Prusya'nın Rusya'yı desteklemesi nedeniyle Rusya'nın bu ihtiraslarını durduracak bir güç yoktu. Bismarck

41Candan Badem, Kırım Savaşı ve Osmanlılar, 273.

42 Erdoğan Keleş, "Kırım Savaşı'nda (1853-1856) Karadeniz ve Boğazlar Meselesi", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi, S. 23 (2008), 188.

yine bir Avrupa Savaşı istemediğinden dolayı Londra’da bir konferans yapılmasını teklif etti. Osmanlı Devleti bu teklifi kabul etmek zorunda kaldı.⁴³

17 Ocak 1871 tarihinde Londra’da yapılan konferansta 13 Mart 1871 tarihinde biri Londra Boğazlar Sözleşmesi diğeri Rusya ile Londra Mukavelesi olmak üzere iki belge imzaladı.⁴⁴ Bu belgelere göre Karadeniz’in tarafsızlığı ortadan kaldırılıyordu. Osmanlı Devleti ve Rusya’nın Karadeniz’de donanma bulundurma ve tersane kurma hakları yeniden veriliyordu. Osmanlı Devleti ihtiyaç duyarsa barış zamanında da dost devletlerin donanmasının Karadeniz’e girişine izin veriyordu.⁴⁵ Artık Rusya’nın sıcak denizlere inmesinin önünde engel kalmamıştır.

1878 Berlin Antlaşması

19. yüzyılın son çeyreğinde milliyetçilik akımı, Osmanlı Devleti’nin Balkan eyaletlerinde iyiden iyiye kendini hissettirmeye başlamıştı. Bunun yanında Rusların Panslavist kışkırtmaları, Balkanları kaynayan kazana dönüştürmüş ve Bosna – Hersek’te kargaşaların yaşanmasına, Karadağ’da isyana sebep olmuştu. Batılı devletler yeni bir savaşı istemedikleri için Londra’da

43 Hakan Emanet, Deniz Hâkimiyetinden Dünya Hâkimiyetine Giden Yolda Türk Boğazları, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2003), 67.

44 Mustafa Hergüner, Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Boğazları ve Boğazlar Komisyonu Başkanı Vasıf (Temel) Paşa, (İstanbul: TÜDEV Eğitim Yayınları No:9, 2004), 19.

45 Yüksel İnan, Türk Boğazlarının Siyasal ve Hukuksal Rejimi”, (Ankara: Turhan Kitabevi, 1995), 17.

bir kez daha bir araya gelerek durumu görüşmüşler ve Osmanlı Devleti'nin reddedeceği isteklerde bulunmuşlardır. Bunun üzerine Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan edecektir.⁴⁶

Savaş; Doğu ve Balkan olmak üzere iki cephe üzerinde ilerleyecekti. Osmanlı Devleti, doğuda Kars'ın düşmesi, Balkan cephesinde ise Rus Ordularının Edirne kapılarına kadar ilerlemesi nedeniyle barış istemek zorunda kaldı. Rus Ordusunun İstanbul kapılarına kadar ilerlemesi, İngiltere'yi tedirgin edecek ve donanmasını İstanbul boğazına gönderecektir. İngiltere'nin Boğazlar Bölgesini korumaya alması üzerine Rusya ile Osmanlı Devleti arasında Ayestefanos (Yeşilköy) Antlaşması imzalandı.⁴⁷

Bu antlaşmanın maddeleri konumuz olmadığı için burada girmeyeceğim.⁴⁸ Ancak bir oldubittiyle “Şark Meselesini” Rusya'nın tek başına çözmesini İngiltere kabul etmeyecek ve Berlin'de yeniden bir antlaşma imzalanmasını isteyecektir. Buna mukabil olarak Berlin Antlaşması imzalanacaktır. Esasında İngiltere artık Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruyamayacağını anlamıştı. Bu yüzden Osmanlı Devleti'ne karşı takip ettiği politikada esaslı değişiklik yapacaktır. Buna göre stratejik değeri olan Osmanlı topraklarını ya doğrudan işgal

46 Yılmaz Öztuna, Büyük Osmanlı Tarihi, C.5, 147-148.

47 Yunus Tuna, “Osmanlı Rus Harbi (93 Harbi)”, Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 1, S. 2 (2019), 4-5.

48 Antlaşmanın maddeleri için bkz. Halil İnalçık, Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet, 2 bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2016), 285.

edecek ya da kendisine bağılı uydu devletler kuracaktır. Bu politikasını Berlin Konferansında görmekte mümkündür.⁴⁹

Esasında ne Ayestefanos ne de Berlin Antlaşmaları konumuz olan boğazlar ilgili yeni düzenlemeler getirmemiş, 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesini teyit etmiştir. I. Dünya Savaşı'na kadar statüko bu şekilde korunmuştur.

1.Dünya Savaşı'nda Boğazlar

Fransız ihtilalinin getirdiğı milliyetçilik akımı ve liberalizm yeni bir dünya düzeninin de habercisi oldu. Almanya ve İtalya'nın milli birliklerini kurması Avrupa Devletler dengesinin yeniden dizayn edilmesine sebep olurken, Sanayi İnkılabından sonra sömürgecilik yarışı Avrupa Devletlerini kendi kıtalarından çıkarak küresel bir rekabete sürüklemişti.⁵⁰ Bu rekabetin savaşa dönüşmesi için Avusturya veliahdının bir Sırp tarafından öldürülmesi yetecekti.⁵¹

Osmanlı Devleti savaşın başında boğazlar için kısmi seferberlik ilan ederken, kara sularını da 3 milden 6 mile çıkarttığını itilaf devletlerine bildirmiştir. Sonraki süreçte genel

49 Fahri Armaoğlu, Siyasi Tarih 1789-1960. (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları. 1973), 277.

50 Fahri Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995, 11 bs. (İstanbul: Alkım Yayınevi, 1999), 99-100.

51 Durmuş Yalçın, vd., Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2014): 73.

seferberlik ilan eden Osmanlı Devleti boğazlar bölgesinde sıkıyönetim ilan ederek boğazı mayınlamış ve deniz trafiğine kapattığını taraflara bildirmiştir.⁵²

Osmanlı Devleti savaşın başlarında tarafsızlığını ilan etmesine rağmen, Akdeniz’de İngiliz Donanmasından kaçan iki Alman savaş gemisinin, Çanakkale Boğazına sığınması daha sonra bu savaş gemilerini satın aldığımızı ilan etmemiz ve Enver Paşa’nın emriyle bu gemilerin Rus Limanlarını bombalamasıyla I. Dünya Savaşına girdi.⁵³ Osmanlı Devleti’nin savaşa girmesi, savaşın daha geniş bir alana yayılmasına neden oldu.

Diğer taraftan Rusya’da da Bolşevik İhtilali çıkmıştı. Hem bu ihtilalin bastırılması hem de Osmanlı Devleti’ni savaş dışı bırakmak için Çanakkale cephesinden “yenilmez armada”, deniz savaşını başlattı. Sonuç alamayacaklarını anlayınca kara savaşları başlattılar. Osmanlı Devleti destansı savunmasıyla İtilaf Devletlerini ağır bir yenilgiye uğrattı. Sonuçları itibariyle oldukça önemlidir. Şöyle ki İngiliz başbakanı Lloyd George’un dediği gibi savaşı başlı başına iki yıl uzattı.⁵⁴ Boğazlar vasıtasıyla müttefiklerinden destek göremeyen Rusya’nın, ekonomik olarak savaşı sürdüreceği ve ekonomisini kurtaracak tüm ümitleri tükenmişti.⁵⁵ Bolşevik ihtilali başarılı olacak ‘‘Çar II. Nikola’yı tahtından uzaklaştıran Bolşevikler, 7 Kasım 1917’de iktidarı

52 Mustafa Hergüner, Cumhuriyetimizin İlk Yıllarında Türk Boğazları ve Boğazlar Komisyonu Başkanı Vasıf (Temel) Paşa, 22-23.

53 Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 109-110.

54 Yılmaz Öztuna, Büyük Osmanlı Tarihi, C.5, 469.

55 Yaşar Ertürk, ‘‘Kafkas İslam Ordusu’nun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı’’, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S.186, Ankara, (2010), 3.

ele alır almaz, merkezi devletlerle mütareke imzalayarak, İstanbul ve Boğazlar üzerindeki eski Rus taleplerinden vazgeçtiklerini ilan etmişlerdi.⁵⁶ 1915 yılında İngiltere, Fransa ve Rusya arasında imzalanan İstanbul Antlaşması⁵⁷ ile boğazlar ve çevresinin Rusya'ya bırakılması da boşa çıkmıştır. Diğer cephelerde ağır kayıplar vermesi ve müttefiklerinde savaştan çekilmesiyle Osmanlı Devleti' de I. Dünya Savaşında mağlup olarak Mondros Mütarekesini imzalayarak çekilmiştir.

Sonuç

Türk Boğazları tarihsel süreç içerisinde ele alındığında iki kıtanın birleşim noktasında yer alır. Konumu itibari ile jeopolitik ve jeo stratejik açıdan çok önemlidir. Farklı millet ve kültür yapısına sahip toplulukların yaşadığı coğrafyalara komşudur. Geçmiş tarihsel süreçte olduğu gibi bugün de önemini korumaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun İstanbul'u fethettiği 1453 yılından itibaren boğazlar, Türk hâkimiyeti altına girmiştir. Ancak o zamandan bu zamana boğazlarda hâkimiyet kurmak isteyen devletler var olagelmiş, mücadele sürekli olmuştur. Boğazlarda 15.yy.ile 18.yy arasında Türk hâkimiyeti devam etmiştir. Osmanlı Devleti izin verdiği ölçüde diğer devletler boğazları

56 Feridun Cemal Erkin, Türk – Sovyet ilişkileri ve Boğazlar Meselesi, (Ankara: Başnur Matbaası, 1968).

57 Ahmet Hurşit Tolon, Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları Ve Sevr'e Giden Yol, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2004), 39.

kullanabilmişlerdir. Osmanlı Devleti bu şekliyle boğazlarda stratejik ve askeri açıdan avantaj sağlamayı bilmiştir.

Yaşanan tarihi gelişmelerle birlikte 18.yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı Devleti gerileme ve çöküş sürecine girdiği için boğazlar üzerindeki hâkimiyeti giderek zayıflamış, sorun uluslararası bir boyut kazanmaya başlamıştır.1841 Londra Konferansı ile boğazlar uluslararası antlaşma boyutu ile önem kazanmıştır. Sıcak Denizlere inme hedefleri olan Rus Çarlığı bu antlaşmalarda başrol oyuncularından birisi olmuştur. Bu süreç içerisinde Türk –Rus ilişkilerinde boğazlar sorunu bazen talep, bazen işbirliği çerçevesinde ilerlemiştir.

Londra Konferansı ile Rusya tarafından elde edinilen kazanımlar, 1. Dünya Savaşı sonuna kadar devam etmiştir. Boğazların askeri gemilere kapatılması sebebiyle, İtilaf Devletleri Çarlık Rusya'sına gerekli askeri yardımı gönderemediği için, 1917 yılında Rusya'da çarlık rejimi yıkılmış yerine Sovyet Rusya kurulmuştur. 1.Dünya Savaşının sona ermesiyle Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında boğazların işgalini de sağlayan Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır. Buna göre İngiliz ve Fransızlar Türk Boğazlarını işgal etmişlerdir.

Devletlerin dış politikaları birbirleriyle kurdukları ilişkilerin gücüyle birlikte, yaşanan coğrafya, tarihsel süreçleri ve stratejik olarak uyguladıkları politikalara göre de gelişebilir ve değişebilir. Konuya bu pencereden bakacak olursak Türk-Rus ilişkileri her dönemde kırılgan bir yapıda şekil almıştır. Rusya'nın sahip olduğu potansiyel gücü ve imkânları her dönemde Türkiye açısından tehdit kaynağı olmuştur. Bu güçten dolayıdır ki Rusya'nın yayılmacı politika izlemesi, Osmanlı döneminde pek çok savaşların yapılması sonucunu doğurmuştur. Rusya tarihinin her döneminde tüm komşu ülkelere karşı yayılmacı politikasını uygulamıştır. Savaş ya da gerginliklerin olmadığı zamanlarda bile Rusya, Türkiye için bir tehdit unsuru olmaya devam etmiştir.

Günümüz penceresinden bakacak olursak; Küreselleşen dünya düzeni içerisinde enerjiye duyulan ihtiyaç had safhadadır. Bulduğumuz coğrafya zengin enerji yatakları ile çevrilidir. Sovyet Rusya'dan ayrılan devletlerle birlikte üretilen enerjinin taşınması ve satılması büyük

önem arz etmektedir. Dünyanın en önemli su yolu üzerinde bulunan Türk Boğazları özellikle Sovyetler Birliği ve Kafkaslar, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin ürettiği enerji kaynaklarını, Avrupa'ya gönderebilmesi için çok önemlidir. Bugün ülkeler taşımacılığın büyük bir bölümünü deniz yoluyla yapmaktadırlar. Akdeniz ve dolayısıyla Atlas Okyanusuna açılabilmek için Türk Boğazlarını kullanmak gerekmektedir.

Dünyanın ilgisini çeken enerji nakil hatları yine Boğazlar bağlantılıdır. Boğazlar Karadeniz'e kıyı ülkeler için bu kadar önemli iken olayın Türkiye için bir başka boyutu, boğazların yerleşim yerlerine çok yakınlığı, boğaz trafiği, çevre sorunları gibi handikap içeren durumlar da söz konusudur. Türkiye bütün bu olumlu ve olumsuz şartları çok iyi değerlendirerek toprakları üzerinde yeni alternatif kaynakları gözden geçirmelidir.

Görüldüğü üzere Türk-Rus ilişkilerinde boğazlar sorunu Rusların milli hedeflerinden birisi olan Sıcak Denizlere inme politikası üzerine kurulmuştur. Rusya bu nihai hedefine ulaşmak adına zamanın kurallarına göre oynamaya devam edecektir.

Kaynakça

Bildiri:

Bostan, İ. (2000). Osmanlı İmparatorluğu döneminde İstanbul Boğazından geçişin tabii olduğu kurallar. *Marmara Denizi 2000 Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde, İstanbul.

Makale:

Doğru, S. (2014). Türk Boğazlarının hukuki statüsü: Sevr ve Lozan'dan Montrö'ye geçiş. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (15), 2.

Dördüncü, M. (2001). 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından 1841 Londra Sözleşmesine kadar boğazlar meselesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (6).

Erdaş, S. (1999). Osmanlı dış politikasında bir denge unsuru olarak Boğazlar. *Türk Yurdu*, (19-20), s. 148-149.

Ertürk, Y. (2010). Kafkas İslam Ordusu'nun Azerbaycan ve Dağıstan harekâtı. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, (186), s.3.

Hergüner, M. (2004). Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk Boğazları ve Boğazlar Komisyonu Başkanı Vasıf (Temel) Paşa. *TÜDEV Eğitim Yayınları* (9), İstanbul.

Keleş, E. (2008). Kırım Savaşı'nda (1853-1856) Karadeniz ve Boğazlar meselesi, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi*, (23).

Tuna, Y. (2019). Osmanlı Rus harbi (93 Harbi). *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), s. 2.

Turan, Ş. (1951). 1829 Edirne Antlaşması. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Dergisi*, (9), s. 1-2.

Kitap:

Akdes, N. K. (1987). *Rusya Tarihi başlangıçtan 1917'e kadar*. (2. bs.). Ankara, TTK.

Armaoğlu, F. (1973). *Siyasi Tarih 1789-1960*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları.

----- (1999). *Yüzyıl siyasi tarihi 1914-1995*. (11. bs.). Alkım Yayınevi.

Badem, C. (2017). *Kırım savaşı ve Osmanlılar*. Eşref Bengi Özbilen (Çev.), Türkiye İş Bankası Yayınları.

Beydilli, K. (1992). *Boğazlar meselesi maddesi*. İslam Ansiklopedisi, (II), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Boogert, M. H. V. (2014). *Kapitülasyonlar ve Osmanlı hukuk sistemi 18. yüzyılda kadılar, konsoloslar ve beratlılar*. Ali Coşkun Tuncer (Çev.). Türkiye İş Bankası Yayınları.

Emanet, H. (2003). *Deniz hâkimiyetinden dünya hâkimiyetine giden yolda Türk boğazları*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Erikan, C. (2010). *Kurtuluş Savaşı Tarihi*. Türkiye İş Bankası Yayınları.

Erkin, F. C. (1968). *Türk – Sovyet ilişkileri ve Boğazlar meselesi*. Başnur Matbaası.

Fromin, D. (1993). *Barışa son veren barış, modern Ortadoğu nasıl yaratıldı (1914-1922)*. Mehmet Harmancı (Çev.). Yenibinyıl.

İnalçık, H. (2019). *İki karanın sultanı, iki denizin hakanı, Kayser-i Rum Fatih Sultan Muhammed Han*. (2. bs.). Türkiye İş Bankası Yayınları.

----- (2015). *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar-I Klasik Dönem (1302-1606) siyasal, kurumsal ve ekonomik gelişim.* (55. bs.). Türkiye İş Bankası Yayınları.

----- (2016). *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar-IV Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet.* (2. bs.). Türkiye İş Bankası Yayınları.

----- (2019). *Osmanlı tarihinde efsaneler ve gerçekler.* (12. bs.). Kronik Kitap.

----- (2018). *Osmanlı ve Avrupa Osmanlı Devleti'nin Avrupa tarihindeki yeri.* (5. bs.). Kronik Kitap.

İnan, Y. (1986). *Türk Boğazlarının siyasal ve hukuksal rejimi,* Gazi Üniversitesi İBF Yayınları.

----- (1995). *Türk Boğazlarının siyasal ve hukuksal rejimi*”, Turhan Kitabevi.

Karal, E. Z. (2011). *Büyük Osmanlı tarihi,* (1-5). TTK Yayınları.

Ortaylı, İ. (2018). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı.* (47. bs.). Timaş Yayınları.

Öztuna, Y. (1994). *Büyük Osmanlı tarihi,* (1-5). Ötüken Neşriyat.

Roberts, J.M. (2010). *Avrupa tarihi.* Fethi Aytuna (Çev). İnkılap Kitabevi.

Sevim, A. ve Yücel Yaşar Y. (1992). *Türkiye tarihi 4,* TTK Yayınları.

Solnon, J. F. (2019). *Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa.* Ali Berktaş (Çev). Türkiye İş Bankası Yayınları.

Şahin, M. S. (1996). *Fener Patrikhanesi ve Türkiye.* (2. bs.) Ötüken Neşriyat.

Şimşirgil, A. (2015). *Kayı-VII Osmanlı tarihi.* (2. bs.) Timaş Yayınları.

Tolon, A. H. (2004). *Birinci Dünya Savaşı sırasında Taksim Anlaşmaları Ve Sevr'e giden yol*. Atatürk Araştırma Merkezi.

Tukin, C. (1947). *Osmanlı İmparatorluğu devrinde Boğazlar meselesi*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Yalçinkaya, M. A. (2002). *XVIII. Yüzyıl: Islahat, değişim ve diplomasi dönemi (1703-1789) Türkler* (12) Yeni Türkiye Yayınları.

Yılmaz, D. (2001). *Osmanlı'nın son yüzyılı Cumhuriyete giden yol*. Çizgi Kitabevi.

Yüceer, B. S. (2001). *Uluslararası Boğazlar ve kılavuzluk*. 9 Eylül Yayınları.

Tez:

Başyurt, E. (1998). *Boğazlar'ın güvenliği için 1 Temmuz 1994 tarihli "Boğazlar ve Marmara Bölgesi deniz trafik düzeni hakkında tüzük"* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.